

ՖՐՕՄՕՆ ԿՐՏՍԵՐ

ԵՒ

ՌԻՍԼԵՐ ԱԻԱԳ

VI

Սիդոնիի վեժխնդրութիւնը:

Քսան տարուց աւելի էր, որ Սիդիզմունդ Պլանիւսը բնակում էր Մօնոուժում, բայց երբէք նա այդքան ուշ վերադարձած չը կար տուն, առանց քրոջը նախազգուշացնելու: Ուստի օրիորդ Պլանիւսը սարսափելի մտատանջութեան մէջ էր: Քոյր ու եղբայր մի սիրտ, մի հոգի էին կազմում, և օրիորդ Պլանիւսը վերջին ամիսների ընթացքում մասնակից էր եղել դանձապահի բոլոր անհանգստութիւններին, բոլոր վրդովմունքներին, այնպէս որ ամենաչնչին պատճառ բաւական էր, որ սկսէր դողալ ու յուզուել: Հէնց որ Սիդիզմունդը մի քիչ ուշանում էր, նա մտածում էր.

—Տէր Աստուած... Մի բան պատահած չը լինի գործարանում:

Ահա թէ ինչու այդ երեկոյ, երբ հաւերը թառեցին ու քնեցին, օրիորդ Պլանիւսը հաւաքեց ճաշը, առանց ձեռք տալու նրան, և նստեց փոքրիկ ու ցածրիկ դահլիճում ու սկսեց խոսովայոյզ սրտով սպասել եղբօրը:

Վերջապէս, ժամի տասնմէկի մօտերքը, զանգը խփեցին: Զանգահարութիւնը շատ երկչոտ էր ու արտաքին և ամենին չէր նմանում Սիդիզմունդի ուժգին զանգահարութեանը:

—Դուք էք, պարոն Պլանիւս,—հարցրեց պառաւ օրիորդը վերնադաւթի վրայից:

Նա էր, բայց մենակ չէր: Նրա յետից գալիս էր մի Դեկտեմբեր, 1901.

բարձրահասակ, բոլորովին ճկուած ծերունի, որ ներս մտնելիս բարի երեկոյ ասաց դանդաղ ձայնով: Այդ ժամանակ միայն օրիորդ Պլանիւսը ճանաչեց Ռիսլէր ասագին, որին չէր տեսել նոր տարի օրուայ այցելութիւններէն ի վեր, այսինքն գործարանում տեղի ունեցած գէպերից յետոյ: Նա քիչ էր մնում ցաւակցութեան բացականչութիւն արձակէր, բայց եղբոր ու Ռիսլէրի լուրջ լուսկեցութիւնից հասկացաւ, որ պէտք էր լռել: — Քոյր իմ, օրիորդ Պլանիւս, անկողնիս սպիտակեղէնը փոխէք: Մեր բարեկամ Ռիսլէրը մեզ պատիւ է անում քնելու այս գիշեր մեզ մօտ:

Պառաւ օրիորդը իսկոյն գնաց ու սկսեց պատրաստել սենեակը գրեթէ քնքոյշ հոգատարութեամբ, որովհետեւ, ինչպէս յայտնի է, «իմ եղբայր պ. Պլանիւսից» զատ Ռիսլէրը միակ տղամարդն էր, որ բացառութիւն էր կազմում բոլոր տղամարդկանց ատող օրիորդ Պլանիւսի համար:

Կաֆէ-շանտանից դուրս գալիս Սիգօնիի ամուսինը սկզբում սարսափելի գրգռուած դրութեան մէջ էր: Նա քայլում էր Պլանիւսի կուռը բռնած և ցնցւում էր ամբողջ մարմնով: Այժմ այլ ևս նա ցանկութիւն չունէր գնալու Մօնուս՝ ծրարն ու նամակը վերցնելու:

— Թող ինձ... գնա, — ասում էր նա Սիգիզմունդին, — ուղում եմ մենակ մնալ:

Բայց Սիգիզմունդը վախենում էր նրան մենակ թողնել այդպիսի յուսահատութեան մէջ: Աննկատելի կերպով նա քիչ-քիչ հեռացնում էր Ռիսլէրին գործարանից, և սրտի թելադրութեամբ ծերունի դանձապահը ամբողջ ճանապարհին խօսում էր իր բարեկամի հետ միմիայն Ֆրանցի մասին, որին այնքան սիրում էր նա:

«Այ, նրա սէրը ճշմարիտ, հաստատուն սէր է... Նրա սրբտի տէր մարդիկ դաւաճանել չը գիտեն...»

Այդպէս խօսելով՝ նրանք հեռացան Պարիզի աղմկալից կենտրոնից: Այժմ նրանք գետափումն էին, անցնում էին Կենդանաբանական պարտէզի մօտով և մտնում Սէն-Մառսօ արուարձանի խողբերը: Ռիսլէրը չէր զիմադրում և թողնում էր, որ Պլանիւսը քաշ տայ իրան: Ծերունի դանձապահի խօսքերը սպեղանի էին նրա խոցուած սրտի համար:

Այդպիսով նրանք հասան Բիէվոնի *) ավի կաշեգործարաններին, որոնց ծակտակէն ցամաքանոցները ցանցաձև գծագրւում

*) Սէնալի վտակներից մէկը, որ թափւում է Սէնալի մէջ Պարիզում:

էին երկնքի կապուտակի վրայ, և յետոյ Մօնսուռիի զժգոյն հարթութիւններին, այդ ընդարձակ հողաբաժիններին, որոնք խանձուած ու փորփորուած են այն հրեղէն չնչից, որ Պարիզը տարածում է իր ամենօրեայ աշխատանքի չուրջը, ինչպէս մի վիթխարի վիշապ, որի՝ ծխով ու շոգիով լի արտաշնչութիւնը չքացնում է բուսականութիւնը ամեն տեղ, ուր որ հասնում է:

Մօնսուռիից մինչև Մօնուսի ամբողջութիւնները մի քայլ է միայն: Այդտեղ հասնելուց յետոյ Պլանիւսի համար այլ ևս զըժուար չէր քաշ տալ Ռիսէրին իր մօտ: Նա իրաւամբ մտածում էր, որ իրանց ընտանեկան խաղաղ յարկը և քոյր-եղբայրական անդորր ու անձնուէր բարեկամութեան տեսարանը այդ թշուառ մարդու սրտին կը ներշնչեն մի տեսակ նախաճաշակունք այն երջանկութեան, որ նա վայելելու է իր եղբոր, Ֆրանցի հետ եւ, յիրաւի, ներս մտնելուն պէս՝ այդ փոքրիկ տունը սկսեց արդէն գործել իր բարերար ազդեցութիւնը:

—Այո, այո, ճիշտ ևս ասում, սիրելի բարեկամ,—ասում էր Ռիսէրը մեծ-մեծ քայլերով ման գալով ցածիկ դահլիճում, —ես չը պէտք է այլ ևս մտածեմ այդ կնոջ մասին: Այսուհետև նա ինձ համար մեռած է: Աշխարհումս ոչ ոք չունեմ այլ ևս բացի իմ քաղցրիկ Ֆրանցիից... Չը դիտեմ՝ բերել տամ նրան թէ ինքս դնամ մօտը. այսպէս թէ այնպէս, վճռուած բան է, որ ես ու նա միասին կ'ապրենք այսուհետև... Իմ սրտի փափազն է եղել միշտ մի տղայ ունենալ: Ֆրանցը իմ տղան կը լինի: Ուրիշ տղայ ես չեմ ուզում այլ ևս: Ի՞նչպէս կարող էի ես գոնէ մի բոլոր մտածել ինքնասպանութեան մասին... Ի՞նչ յիմարութիւն: Դրանով միայն մեր պատուական աղջկկաբոնին կ'ուրախացնէի... Չէ, չէ, ընդհակառակը, ես ուզում եմ ապրել իմ սիրելի Ֆրանցի հետ և ապրել միմիայն նրա համար:

—Կեցցես,—ասաց Սիգիզմունդը,—այ այդպէս պէտք է լինի տղամարդը:

Այդ բոլորէն օրիորդ Պլանիւսը եկաւ յայտնեց, որ սենեակը պատրաստ է:

Ռիսէրը ներողութիւն խնդրեց այն անհանգստութեան համար, որ ինքը պատճառում էր նրանց:

—Դուք այնքան լաւ, այնքան երջանիկ էք ապրում այստեղ... Մեղք է իմ կողմից, որ տխրութիւնս բերեցի ձեր տունը:

—Էհ, բարեկամ, դու էլ շատ լաւ կարող ես մեզ նման երջանիկ լինել,—ասաց Սիգիզմունդը ուրախութիւնից փայլող երեսով:—Ես քոյր ունեմ, դու էլ եղբայր ունես: Ել ինչ է պէտք մեզ:

Ռիսէրի երեսին ժպիտի նման մի բան երևաց: Նա արդէն

երևակայում էր իրան ու Ֆրանցին այդպիսի մի խաղաղ ու քուակէրական տնակում ապրելիս:

Ճիշտ որ խելացի բան էր մտածել քեռի Պլանիւսը:

— Էհ, քնելու ժամանակ է, — ասաց նա յաղթական կերպարանքով... Արի տանեմ սենեակդ ցոյց տամ քեզ:

Սիգիզմունդ Պլանիւսի սենեակը առաջին յարկումն էր: Մի մեծ սենեակ էր այդ, պարզ, բայց մաքուր կերպով կահաւորուած. պատուհաններէց և անկողնի շուրջը կախուած էին բամբակաթել վարագոյրներ և աթոռների տակին յատակի փայլուն աղիւմների վրայ փռուած էին փոքրիկ քառակուսի զորգեր: Նոյն իսկ պառաւ տիկին Ֆրոմօնը ոչինչ չէր կարող ասել այդ սենեակում տիրող կարգ ու կանոնի և մաքրութեան դէմ: Դարակներէ վրայ շարուած էին մի քանի զրգեր. «Ջեռնարկ կարքով ձկնորսութիւն անողների համար», «Սրինակելի զիւղական ցնեստունի», «Բարեմի հաշուեցոյցը»: Բնակարանի ամբողջ մտաւոր բաժինն էր այդ:

Քեռի Պլանիւսը նայում էր իր շուրջը հպարտութեամբ: Ջրով բաժակը դրած էր իր տեղում ընկուզենու սեղանի վրայ, ածիլելու սարքն էլ՝ արդասեղանի վրայ:

— Տեսնում ես, Ռիսլէր... Ամեն բան, ինչ որ պէտք է, կայ... Իսկ եթէ մի բանի պակասութիւն զգաս, բանալիները պահարանների վրայ են... կը բանաս ու կը վերցնես... Նայիր, ինչ հիանալի տեսարան է այստեղից... Այժմ մի քիչ մութ է, բայց վաղը առաւօտ որ զարթնես, կը տեսնես, թէ ինչքան հիանալի է:

Նա բաց արեց պատուհանը: Սկսում էին թափուել անձրևի խոշոր կաթիլներ, և գիշերային խաւարը պատահող կայծայկները ցոյց էին տալիս երկաթուղու հողաթմբի երկար ու խաղաղ գիծը, որ ձգւում էր գէպի հեռուն, և նրա եզերքին շարուած հեռագրական սիւները ու տեղ-տեղ երեցող զօրանոցների մոայլ գոները: Ժամանակ առ ժամանակ չրջապատի ճանապարհի վրայ լուում էր պահակախմբի ոտնաձայն և հրացանի կամ թրի շաչիւն, յիշեցնելով, որ զինուորական շրջանումն էին: Այդ էր Պլանիւսի այնքան գոված հորիզոնը, որից աւելի մեղամաղձիկ հորիզոն դժուար էր գտնել:

— Դէ այժմ, բարի գիշեր... Պառկիր ու հանգիստ քնիր...

Բայց այն բոպէին, երբ ծեր գանձապահը ուզում էր դուրս գալ, Ռիսլէրը յետ կանչեց նրան.

— Սիգիզմունդ:

— Հը, ինչ կայ—հարցրեց Սիգիզմունդը կանգ առնելով: Ռիսլէրը մի քիչ կարմրեց, չրթունքները շարժեց այն-

պէս, ինչպէս մարդ շարժում է, երբ սկսելու է խօսել, բայց սաստիկ ճիգ գործ դնելով իր վրայ, ասաց միայն.

—Չէ, չէ... ոչինչ... Բարի գիշեր, սիրելիս:

Սեղանատանը քոյր ու եղբայր դեռ երկար խօսում էին ցած ձայնով: Պլանիւսը պատմում էր երեկոյեան պատահած սոսկալի դէպքը, Սիդօնիին տեսնելը, և կարող էր երևակայել, թէ որքան բացականչութիւններ արձակուեցին՝ «Ախ, ձեր կիսարմատները» ու «Ախ, ձեր տղամարդիկ»: Վերջապէս, փոքրիկ պարտէզի դուռը կողպելուց յետոյ, օրիորդ Պլանիւսը բարձրացաւ վերև իր սենեակը, իսկ Սիդիգմունդը մի կերպ տեղաւորուեց կողքի փոքրիկ առանձնասենեակումը:

Կէս գիշերուան դէմ դանձապահին քնից վեր թոցրեց քոյրը, որ սաստիկ վախուորած ձայն էր տալիս նրան շունջով.

—Եղբայր, պարոն Պլանիւս:

—Հը՞:

—Լսեցիք:

—Չէ... Ի՞նչ է պատահել:

—Ախ, սոսկալի էր... Սարսափելի հառաչի նման մի բան լսուեց, սաստիկ ուժգին, սաստիկ տխուր... Ներքեի սենեակիցն էր գալիս ձայնը:

Սկսեցին ականջ դնել: Դրսնում տեղատարափ անձրև էր գալիս և անձրևակաթիւնների դիպչելուց տերևները հանում էին այն աղմուկը, որի շնորհիւ քաղաքից դուրս մարդ այնպիսի կատարեալ միայնակութեան և դատարկ տարածութեան տպաւորութիւն է ստանում:

—Քամին է այդ... ասաց Պլանիւսը:

—Ես համոզուած եմ, որ այդ քամուցը չէ... Սո՛ւս... ականջ դրէք...

Մրրկայայդ աղմուկի մէջ մի հեծութիւն էր լսում, կարծես մի հսկեկանք, բաղկացած մի դառնագին շնչոտով կրկնուող անունից.

—Փրանց... Փրանց...

Սարսափելի էր այդ և աղետուր:

Երբ Քրիստոս խաչուած ժամանակ արձակեց դէպի երկնքի դատարկ տարածութիւնը իր յուսահատ ճիւղ՝ «Էլի, էլի, լամա սարաքտանի», նրա ձայնը լսողները անշուշտ նայնպիսի նախապաշարուած սարսափ զգացին, ինչպէս այն սարսափը, որ այդ րոպէին տիրեց յանկարծ օրիորդ Պլանիւսին:

—Ես վախնում եմ,—մրմնջաց նա,—լաւ կը լինի, դնաք տեսէք:

—Չէ, չէ, լաւ է մենակ թողնենք: Եղբօր մասին է մաս-

ծոււմ... Խեղճ մարդ։ Միմիայն եղբօր յիշատակը կարող է նրան մի քիչ սփոփել։

Եւ ծերունի գանձապահը նորից քնեց։

Միւս առաւօտ նա, ըստ իր սովորութեան, զարթնեց, երբ հնչեցնում էին վաղորդեան զօրակոչը ամբողջիւններում, որովհետեւ այդ զօրանոցներով շրջապատուած տնակը կարգաւորում էր իր ամբողջ կեանքը զինուորական ժամանարութիւնների համեմատ։ Քոյրը, արդէն վեր էր կացել, կուտ էր տալիս հաւերին։ Տեսնելով, որ Սիգիզմունդն էլ վեր է կացել, նա մօռեցաւ նրան մի քիչ այլայլուած։

— Տարօրինակ բան է,— ասաց նա,— Ռիսլէրի սենեակից ամենին ձայն-ձոյն չի գալիս... Եւ սակայն պատուհանը բոլորովին բաց է։

Սիգիզմունդը սաստիկ զարմացաւ ու գնաց ծնծից սենեակի դուռը։

— Ռիսլէր... Ռիսլէր։

Նա ձայն էր տալիս մի քիչ անհանգիստ սրտով։

— Ռիսլէր, սենեակումն ես... դեռ քնած եմ։

Ո՛չ մի պատասխան։ Նա բաց արեց դուռը։

Սենեակը ցուրտ էր։ Զգացում էր, որ դրսի խոնաւութիւնը ամբողջ գիշերը ներս էր թափանցել բաց պատուհանով։ Առաջին հայեացքը գցելով անկողնի վրայ, Պլանիւսը մտածեց. «Չի պառկել քնելու»... Յիրաւի, վերմակին ձեռք չէր տուած, և դեռ ծխացող լամպը, որ մոռացմամբ չէին հանգցրել, ու քնատուրթեան տենդի միջոցին ամբողջապէս դատարկուած ջրի չիլը և առհասարակ սենեակի բոլոր ամենաչնչին մանրամասնութիւնները ներկայացնում էին խռովայոյզ անքնութեան հետքեր, բայց գանձապահին ամենից շատ սարսափեցրեց այն, որ բոլորովին բաց էր պահարանի այն աչքը, ուր ինքը խնամքով պահել էր այն նամակն ու ծրարը, որ իր բարեկամը պահ էր տուել իրան։ Նամակը չը կար այնտեղ։ Իսկ սեղանի վրայ բաց ծրարի մէջից երևում էր մի լուսանկար,— Սիգիզմունդի պատկերը տասն հինգ տարեկան հասակում։ Իր կրծկալաւոր զգեստով, ճակատի վրայ բաժանուած կամակոր մազերով և դեռ անշնորհք փորրիկ աղջկայ բռնազրօսիկ զիրքով երբեմնեան օրիորդ Շէքը, օրիորդ Լը Միրի աշակերտուհին, ամենին չէր նմանում այժմեան Սիգիզմունդին։ Եւ հէնց այդ էր պատճառը, որ Ռիսլէրը պահել էր այդ լուսանկարը, իբրեւ մի յիշատակ՝ ոչ իր կնոջից, այլ «փոքրիկ Շէքից»։

Կարծես երկինքը փուլ եկաւ Սիգիզմունդի գլխին։

— Իմ մեղքս է,— ասում էր նա ինքն իրան,— Բանալինե-

բը չը պէտք է թողնէի այտեղ... Բայց ում մտքովը կ'անցնէր, թէ նա դեռ չի մոռացել... Նա երգւում էր, որ այդ կինը այլ ևս գոյութիւն չունի իր համար:

Այդ միջոցին օրիորդ Պլանիւսը ներս մտաւ այլայլուած կերպարանքով:

—Պ. Ռիսլէրը գնացել է... բացականչեց նա:

—Գնացել է: Բայց չէ որ պարտէզի դուռը կողպած էր:

—Պատի վրայովն է անցել... Հետքերն երևում են:

Նրանք նայեցին միմեանց սարսափահար:

Պլանիւսը մտածեց. «Անշուշտ նամակի պատճառովն է»...

Անկասկած կնոջ նամակից մի արտակարգ բան էր իմացել Ռիսլէրը, և, չուզելով տանտէրերին զարթեցնել, նա զազտագողի փախել էր առանց աղմուկ հանելու: Ինչու: Ի՞նչ նպատակով:

—Այ կը տեսնէք, քոյրիկ,—ասում էր խեղճ Պլանիւսը, շտապ-շտապ վերջացնելով հագնուելը,—անպատճառ այդ անդգամը էլի մի խաղ է խաղացել նրա գլխին:

Պառաւ օրիորդը աշխատում էր համոզել, որ նա սխալւում է, բայց եղբայրը շարունակ կրկնում էր.

—Chai bas confiance!...

Ու երբ հագնուեց պրծաւ, իսկոյն դուրս վազեց տանից:

Գիշերուայ տարափից թրջուած գետնի վրայ Ռիսլէրի ոտների հետքերը երևում էին մինչև պարտէզի դուռը: Նա պէտք է լոյսը բացուելուց առաջ գնացած լինէր, որովհետեւ բանջարների մարգերի և ծաղիկների թմբերի վրայ երևում էին լայն-լայն ու անկանոն քայլերի խոր հետքեր: Պատի նեքսերի կողմից նկատուում էին սպիտակ քերծուածքներ և մի փոքրիկ փլուածք կատարում: Քոյր ու եղբայր դուրս եկան շրջապատի ճանապարհը: Այդտեղ քայլերի տեղերը անկարելի էր լաւ որոշել: Սակայն երևում էր, որ նա գնացել էր Օռլէանի ճանապարհի ուղղութեամբ:

—Կարելի է դուր ենք մեզ ու մեզ տանջում,—ասաց օրիորդ Պլանիւսը,—գուցէ նա վերադարձել է գործարան:

Սիգիզմունդը գլուխը պտտեց: Օ՜հ, եթէ նա ասէր մտքովը անցածը:

—Լաւ, դուք վերադարձէք սուս, քոյրիկ... Ես կ'երթամ, կը տեսնեմ...

Եւ ծերունի «chai bas confiance»-ը հրացանի գնդակի պէս սլացաւ դէպի առաջ, սպիտակ բաշը աւելի վեր յղուած, քան սովորաբար:

Այդ պահին շրջապատի ճանապարհի վրայ սաստիկ երթե-

ւեկութիւն կար. անդադար գնում-գալիս էին զինուորներ, բան-
ջարավաճառներ, փոփոխուող պահապաններ, օֆիցէրների ձիե-
րը ման ածող սպասաւորներ, զօրանոցների պանդոկատէրերը
իրանց սայլակներով, մի խօսքով սկսուել էր այն աղմուկն ու
իրարանցումը, որ տեղի է ունենում առաւօտները ամրոցների
շուրջը: Պլանիւսը լայն-լայն քայլերով առաջ էր գնում այդ ի-
րարանցման մէջ, երբ յանկարծ կանգ առաւ Չախ կողմում,
հողաթմբի ստորոտում, մի փոքրիկ քառակուսի չէնքի առաջ,
ուր հում գածի վրայ կարդացուում է սև տառերով

ՊԱՐԻՉ ՔԱՂԱՔ

Քարհանգների մուսքը,

նա նկատեց խոնուած բաղմութիւն և զինուորների ու մաք-
սատան ծառայողների համազգեստներ՝ խոնուած թափառա-
շըրջիկների ճոճուած ու հողոտ վերնաշապիկների հետ: Ծե-
րունին բնազդաբար մօտեցաւ այդ խմբին: Մի երկաթածող
կլոր դռնակի տակ մաքսատան ծառայողներից մէկը քարէ
աստիճանի վրայ նստած խօսում էր ձեռները լայն-լայն շար-
ժելով, կարծես թէ մի բան ձեռքով ցոյց տալով.

—Այս նստած տեղումս էր,—ասում էր նա... Նստած
էր կախուել ու ինչքան ուժումը կար ձգել էր պարանը... այ
այսուէս... Ինչպէս երևում է, հաստատ վճռած է եղել մեռնել,
որովհետև գրպանիցը մի ածելի հանեցին, որով անշուշտ պէտք
է մորթէր իրան, եթէ պարանը յանկարծ կտրուէր:

Բաղմութեան մէջից մէկը բացականչեց՝ «Ո՛հ դժմարդ...
Իսկ յետոյ մի ուրիշը, յուզմունքից խեղդուող ու դողդոջուն
ձայնով, հարցրեց վախվիւնելով.

—Հաստատ է, որ արդէն մեռել է:

Բոլորը սկսեցին ծիծաղել, նայելով Պլանիւսին:

—Հաւի խելք ունի այս մարդը, տօ,—բացականչեց մաք-
սատան ծառայողը... Չը խեղիք, որ ասացի, թէ բոլորովին
կապտել էր այս առաւօտ, երբ պարանից հանեցինք ու տա-
րանք այն զօրանոցը:

Հեռու չէր այդ զօրանոցը, բայց Պլանիւսը հազիւ-հազ
կարողացաւ ոտները քաշ տալով հասնել այնտեղ: Շատ էլ ինքն
իրան ասում էր խեղճը, թէ ինքնասպանութիւնները հազուա-
դէպ բան չեն Պարիւլում, մանաւանդ ամբուլթիւնների այդ կր-
կար գծի վրայ, ուր օր չի անցնում, որ մի դիակ չը գտնեն,
ինչպէս մի վտանգաւոր ծովի ափում, բայց ոչինչ չէր կարողա-

Նում փարատել այն սարսափելի նախազգացումը, որ առաւօտից ի վեր ձմրում էր նրա սիրտը:

—Ախ, կախուածի՛ն էք ուզում տեսնել,—ասաց նրան զօրանոցի դռան մօտ կանգնած զինուորականը... անա այստեղ է:

Դիակը դրել էին մի սրահի մէջ մի իշտոնուկ սեղանի վրայ: Հեծկազօր զինուորի մի վերաբլու, որ գցուած էր վրան, ծածկում էր նրան ամբողջապէս, կազմելով այն սովորական ծալքերը, որ միշտ ունենում են պատանքները չորացած ու ձգուած դիակի շուրջը: Մի խումբ օֆիցէրներ և քաթանէ անդրափարտիք հագած մի քանի զինուորներ նայում էին հեռուից ու դած ձայնով խօսում, ինչպէս եկեղեցում, իսկ մի զինուորական բժիշկ բարձր պատուհաններից մէկի վրայ կռայած, գրում էր մահը հաստատող պաշտօնական թուղթը: Սիգիզմունդը դիմեց նրան.

—Կարելի՛ է թոյլ տաք տեսնում,—խնդրեց նա մեղմօրէն:

—Տեսէք:

Նա մօտեցաւ սեղանին, տատամսեց մի րոպէ, յետոյ, սըրտապնդուելով, բաց արեց մի ուռած դէմք ու մի ահադին մարմին, որ անշարժ պառկած էր իր անձրեկից թրջուած չորերի մէջ...

—Ախ, վերջ ի վերջոյ քեզ սպանեց նա, սիրելի ընկեր... մրմնջաց Պլանիւսը ու ծունկ չոքեց հեկեկալով:

Օֆիցէրները հետաքրքրուած առաջ էին եկել և նայում էին մեռելին, որ մնացել էր բաց:

—Տեսէք, բժիշկ,—ասաց նրանցից մէկը,—ձեռքի մէկը փակած է, կարծէք թէ մի բան սղմած լինի մէջը:

—Յիրաւի,—պատասխանեց բժիշկը մօտենալով դիակին... Այդ պատահում է երբեմն հոգեվարքի ջղաձգութեան միջոցին: Յիշում էք, Սօլֆերինոյում: Զօրապետ Բօրդին այսպէս պահած ունէր ձեռքում իր աղջկաթոռան մէղալիօնը: Հազիւ-հազ կարողացանք դուրս հանել ձեռքի մէջիցը:

Եւ այդպէս խօսելով նա փորձում էր բանալ խեղճ մեռելի կծկուած ձեռքը:

—Վա՛, —ասաց նա,—այս նամակն էր պաղէս պինդ սղմել ձեռքումը:

Եւ նա ուզում էր արդէն կարդալ նամակը, բայց օֆիցէրներից մէկը առաւ ձեռքիցը ու տուեց Սիգիզմունդին, որ մնացել էր ծնկաչոք:

—Կարդացէք, պարոն: Գուցէ հանդուցեալի վերջին կամքն է յայտնուած այդտեղ:

Սիգիզմունդ Պլանիւսը ոտքի կանգնեց: Սրահը մութն էր

և նա, օրօրուելով, մօտեցաւ պատուհանին ու կարդաց արտասուակալած աչքերով.

«...Այո, սիրում եմ քեզ, սիրում... աւելի քան երբ և իցէ և ընդ միշտ... Ի՞նչ միտք ունի մաքառելը և դիմագրելը... Մեր ոճիրը մեզնից զօրեղ է .

Այդ այն նամակն էր, որ Յրանցը գրել էր իր հարսին մի տարի առաջ և որ Սիգօնին ուղարկել էր իր ամուսնուն տանից արտաքսուելու միւս օրը, ուղեւով դրանով վրէժ հանել թէ ամուսնուց և թէ տեգրից միաժամանակ:

Ռիսէրը կարող էր դեռ ապրել կնոջ դաւաճանութիւնից յետոյ, բայց եղբօր դաւաճանութիւնը սպանել էր նրան:

Երբ Սիգիզմունդը հասկացաւ նամակի միտքը, չմնց բոլորովին... Նամակը ձեռքին անշարժ կանգնած, նա մեքենայօրէն նայում էր դէպի դուրս քայ պատուհանովը:

Ժամի վեցը խից:

Այնտեղ, Պարիզի վերևում, որ չէր երևում, բայց որի ժրխորը լսում էր, ծանր, տաք ու զանգաղաշարժ մշուշ էր բարձրանում, սև ու կարմիր եղերքներով, ինչպէս վառօդի ծուխ՝ կոռիի դաշտի վրայ... Քիչ-քիչ սկսեցին մշուշից դուրս գալ ու շողշողալ վաղորդեան ցուրտով եկեղեցիների զանգակատները, ոսկեզօծ գմբէթները, տների սպիտակ ճակատները: Յետոյ, իրար խոնուած տանիքների վերևում զգուած գործարանային հազարաւոր ծխնելոյգները սկսեցին միաժամանակ եռանդուն կերպով արտաշնչել իրանց ընդհատ շագին քամու ուղղութեամբ, ինչպէս ճանապարհ ընկնող շոգենաւեր... Կեանքը վերսկսւում էր... Դէպի առաջ, մեքենայի վայ նրանց, որոնք կը մնան ճանապարհին...

Այդ միջոցին սարսափելի զայրոյթ բարձրացաւ ծերունի Պլանիւսի սրտում.

—Ա՛խ, անդգամ... անզգամ... աղաղակեց նա, թափահարելով բոունքը, և ոչ ոք չիմացաւ, թէ ում էր ուղղում նա այդ խօսքը՝ կինարմատի թէ քաղաքին:

Թարգմ. Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ,

Վ. Ե. Բ. Զ.